

УДК 37.013:373

П. І. Кендзьор,
кандидат педагогічних наук, докторант
(Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України, м. Львів)
kendzor@novadoba.org.ua
ORCID: 0000-0002-2160-9160

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ У ЗНЗ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті представлено результати педагогічного експерименту щодо ефективності впровадження авторської моделі полікультурного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Визначено критерії оцінки рівня сформованості полікультурних компетентностей в учнів на кожному етапі експерименту. Згідно з отриманими даними, запропонована модель виявилася ефективною, оскільки спостерігається зростання рівня сформованості культурно-пізнавального, толерантно-ціннісного та комунікативно-поведінкового потенціалів школярів.

Ключові слова: педагогічний експеримент, критерії ефективності, полікультурне виховання.

Методологія експериментальних досліджень у сфері освіти потребує інструментів для кількісного оцінювання якісних педагогічних процесів виховання, навчання, розвитку, формування, тощо. Одним із таких інструментів є побудова критеріально-показникової системи та шкалування досліджуваних явищ відповідно теоретично обґрунтованій структурі. Таким чином, критерій розглядається як основа оцінювання педагогічних явищ, процесів або систем та виконує функцію кількісного відображення якості предмету дослідження. Однією з вимог системного підходу до наукової діяльності є узгодження критеріїв вимірювання зі структурою досліджуваного явища, процесу або системи; така вимога обґрунтовується твердженням, що структурні компоненти предмету дослідження відображають його номінальні, якісні, змодельовані властивості, в той час як критерії відтворюють кількісні, емпіричні характеристики [1].

Ми розуміємо критерії ефективності полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів як кількісні інструменти вимірювання процесу та результату полікультурного виховання; сукупність взаємозумовлених шкал оцінювання ефективності полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

При побудові критеріально-показникової програми полікультурного виховання учнів ЗНЗ ми виходили з підходу щодо багаторівневості змісту діяльності освітніх систем, представленого у роботі Н. Б. Крилової [2: 7–8], який передбачає оцінку системи діяльності освітніх закладів на екзистенційному, соціально-культурному, системно-освітньому та епістемологічному рівнях. Визначені рівні відповідають критеріям універсальної гуманістично-особистісної інтеркультурно-виховної моделі: когнітивному (знати, розуміти, приймати, рефлексувати); емоційному (відчувати, співчувати, любити, відчувати необхідність, відчувати задоволення); практичному (вміти працювати, співпрацювати, погоджувати, управляти); буттєвому (бути вільним у виборі, бути вільним у дії, бути вільним у думці) [3: 56].

Таке бачення узгоджується з результатами наукової розвідки В. Ясвіна, присвяченої оцінці результативності педагогічних досліджень у європейських країнах [4], де ключовим критерієм оцінки діяльності загальноосвітніх навчальних закладів визнано відповідність педагогічних і організаційних моделей, тобто забезпечення цілеспрямованості різнорівневих впливів.

Загалом, проведений аналіз наукової літератури свідчить, що при формулюванні критеріїв системи діяльності навчальних закладів важливо враховувати взаємозв'язки між: критеріями та суб'єктами освітнього простору; критеріями та теоретико-методологічними засадами досліджуваного процесу; критеріями та рівнями змісту діяльності освітніх систем.

У методології наукових досліджень сформульовано вимоги до емпіричних критеріїв: об'єктивність (однозначність оцінювання досліджуваної властивості), адекватність (валідність результатів оцінювання), нейтральність (врахування умов експериментальної роботи), повнота (врахування усіх суттєвих характеристик предмету пізнання) [5], які дозволяють нам перевірити відповідність і надійність спроектованих критеріїв і показників.

Ми розрізняємо поняття *критеріїв ефективності процесу полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу та критеріїв полікультурної компетентності учнів ЗНЗ* як результату означеного процесу. Різниця, на нашу думку, полягає у комплексності досліджуваних впливів: розглядаючи процес полікультурного виховання як систему дій різних факторів соціалізації (сім'ї, громади, школи, оточення), виділяємо полікультурну компетентність учнів як результат полікультурного виховання.

Т. Поштарева вважає, що основні критерії визначення рівня етнокультурної компетентності можуть бути виражені у характеристиках: а) навченості (знання і уявлення про географію, природні умови, історію, видатних діячів, звичаї, фольклор, мистецтво, основні господарські заняття людей і традиційні ремесла в минулому й сьогоденні, устрій побуту, релігійно-міфологічні уявлення, народні ігри, норми та цінності власної та інших етнічних спільностей; розуміння (прийняття) культурних універсалій та специфіки традицій і звичаїв етносів; знання наслідків інтолерантної поведінки щодо представників іншої національності; вміння правильно інтерпретувати культурно обумовлену поведінку етнофорів, налагоджувати з ними конструктивний діалог, вирішувати конфлікти і розбіжності мирним шляхом; б) вихованості (подолання етноцентризму, етнічної, расової та конфесійної упередженості, інтолерантності у спілкуванні і поведінці; готовність до корекції власної поведінки і поглядів; в) адаптованості дитини (від пристосування у поліетнічному середовищі до прийняття культурного плюралізму). Ступінь сформованості етнокультурної компетентності, на думку дослідниці, визначається не стільки обсягом когнітивної та операціональної складових, скільки якістю цих знань і умінь [6].

Метою статті є з'ясувати на основі результатів педагогічного експерименту рівень ефективності авторської моделі полікультурного виховання у ЗНЗ, відповідно до визначених критеріїв.

Відповідно до структури полікультурної компетентності її ефективність у нашому дослідженні визначалася критеріями сформованості *культурно-пізнавального, толерантно-ціннісного та комунікативно-поведінкового* потенціалів особистості. Культурно-пізнавальний критерій є показником розвитку когнітивної сфери особистості й представляє систему засвоєних нею знань про інші культури, притаманні їм соціальні норми поведінки, психологічні особливості поведінки. Толерантно-ціннісний критерій характеризує почуття власної гідності суб'єкта, толерантне ставлення особистості до представників інших культур на основі морально-етичних принципів та виявляється через комплекс її почуттів, поглядів, ідей, переконань, моральних принципів. Комунікативно-поведінковий критерій визначає діяльнісну складову міжкультурної взаємодії, котра базується передусім на комунікативних засадах міжособистісної емпатії. У своєму розвитку всі три компоненти полікультурної компетентності взаємопов'язані, оскільки в характеристиці цього особистісного утворення вони становлять цілісність, що дає змогу всебічно оцінювати результативність полікультурного виховання.

Ефективність полікультурного виховання визначалася нами у процесі педагогічного експерименту. Вивчення системи діяльності загальноосвітнього навчального закладу щодо полікультурного виховання учнів вимагає встановлення зовнішніх умов забезпечення ефективності досліджуваного процесу. Відповідно, постає необхідність у виділенні експериментальних факторів (незалежних змінних, зовнішніх умов), під впливом яких відбувається зростання ефективності системи діяльності ЗНЗ з полікультурного виховання (тобто, спостерігається зростання полікультурної компетентності учнів як залежної експериментальної змінної).

У контексті теоретично обґрунтованої нами проблеми дослідження, залежною експериментальною змінною визначено рівень полікультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Незалежними змінними (експериментальними факторами) є спроектовані нами модель і методика полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Зазначені змінні вводяться для перевірки гіпотези дослідно-експериментальної роботи. При побудові програми педагогічного експерименту ми відштовхувалися від концепції О. М. Новікова щодо організації науково-дослідницького проекту, побудованої на послідовній реалізації трьох фаз: проєктивної, технологічної та рефлексивної [5: 142].

Формувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на упровадження моделі та методики полікультурного виховання учнів у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Повторна діагностика стану полікультурного виховання проводилася на рівні суб'єктів освітнього середовища ЗНЗ – педагогів, батьків і учнів. Після формувального етапу експерименту нами було проведено повторну діагностику рівня полікультурної компетентності учнів як результату процесу полікультурного виховання у ЗНЗ. Оцінювання проводилося як за окремими критеріями, так і комплексно. Проаналізуємо одержані результати експериментальної роботи шляхом порівняння даних контрольної і експериментальної груп.

Згідно з критерієм сформованості **культурно-пізнавального компоненту** на констатувальному етапі дослідження було виявлено переважання позитивної тенденції у знаннях учнів про власну культуру та культуру інших людей, які проживають в регіоні. Після формувального етапу в експериментальних групах спостерігається тенденція до поглиблення в учнів знань щодо соціокультурної ситуації в країні та подолання стереотипів і упереджень по відношенню до інших культур. Дані повторної діагностики свідчать, що проведена на формувальному етапі педагогічна діяльність з полікультурного виховання учнів дозволяє змінити характеристики їх соціокультурної, регіональної само ідентифікації через підвищення рівня знань щодо культури власного народу та народів, які проживають у регіоні. Зростання рівня обізнаності дітей сприяє зменшенню ксенофобії та расизму, як явищ, побудованих на стереотипах і упередженнях. А саме, у експериментальній групі кількість досліджуваних з позитивною

соціокультурної ідентифікацією зросла з 61,54 % до 87,09 % школярів; у контрольній групі цей показник є менш вираженим і змінився з 60,91 % до 63,17 % дітей. Особливо важливою вважаємо зміну показників за шкалою нетерпимості до расизму, оскільки вона відображає внутрішні переконання дітей щодо інших. У експериментальній групі відповідний показник знизився вдвічі: з 46,70 % до 23,63 % досліджуваних; у контрольній групі – з 46,74 % до 45,61 % респондентів. Таким чином, одержані результати свідчать про ефективність проведеної роботи щодо зростання рівня обізнаності учнівської молоді.

Згідно з критерієм сформованості **толерантно-ціннісного компоненту**, нами вивчалися характеристики прояву толерантності дітей у різних ситуаціях комунікативної взаємодії. Відповідно до результатів повторної діагностики, рівень прихованої дискримінації у контрольній групі незначно виріс (47,59 % до 49,01 % учнів). Ми пояснюємо це поступовим переведенням зовнішньої вербальної агресії по відношенню до інших у внутрішню, приховану. Тобто, у стандартизованих умовах навчально-виховного процесу, який відбувається без цілеспрямованої уваги на формування полікультурної компетентності учнів, поступово спостерігається перехід відкритої інтолерантності дітей у приховану через страх покарань. Натомість, за умови цілеспрямовано організованого полікультурного виховання, кількість дітей з характеристиками інтолерантності зменшується, як видно з даних експериментальної групи, де рівень толерантності виріс з 36,81 % до 78,02 % досліджуваних.

Критерій сформованості **комунікативно-поведінкового компоненту** діагностувався за допомогою тесту комунікативної толерантності, який дає змогу оцінити терпимість учнів до різних змінених умов спілкування з іншими. Як свідчать дані повторної діагностики, у експериментальній групі досліджуваних спостерігається динаміка зміни рівня сформованості комунікативно-поведінкового компоненту полікультурної компетентності. А саме, кількість учнів з високим рівнем комунікативної толерантності виросла з 28,85 % до 40,11 % (у контрольній групі відповідні показники становлять 41,64 % і 42,49 %).

Таким чином, проведена під час формувального етапу експериментальна робота дозволяє змінити рівні сформованості компонентів полікультурної компетентності учнівської молоді; позитивно відображається на рівні їх знань, установок, переконань та, відповідно у поведінці й характері комунікацій досліджуваних.

Після формувального етапу експерименту нами була проведена повторна діагностика рівня полікультурної компетентності учнів як похідної від їх соціальної включеності, недистанційованості, толерантності. Відповідно до результатів дослідження, кількість учнів експериментальної групи, які відзначають високий рівень соціального виключення за зовнішніми ознаками, після формувального етапу експерименту суттєво зменшилася. Зокрема, після формувального етапу соціальне виключення за ознаками приналежності до іншої нації / етносу зменшилося з 7,42 % до 1,10 % досліджуваних (різниця значень становить 6,32 %); за приналежністю до іншої релігії – до 0,82 % респондентів (різниця значень 4,95 %); за мовою – до 0,82 % (різниця 7,15 %). Така тенденція спостерігається за усіма шкалами; найбільші значення різниці (більше 7 %) відмічено за показниками "нетипова будова тіла" та "низький матеріальний статус". Тобто упровадження методики полікультурного виховання у систему діяльності експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів дозволяє зменшити кількість проявів соціального виключення учнів унаслідок покращення психологічного клімату в спілкуванні та зростання толерантності дітей. Це, на нашу думку, демонструє зв'язок між когнітивним і поведінковим компонентами полікультурної компетентності – формування знань про толерантну комунікацію та підвищення полікультурної грамотності дітей дозволяє змінити взаємодію в учнівських колективах.

У контрольних групах не спостерігається вираженої динаміки щодо зростання або спадання високого рівня соціального виключення за різними шкалами. Тобто, відсутність цілеспрямованого педагогічного впливу призводить до стихійності комунікативних процесів та їх умовної неконтрольованості.

Таблиця 1

Характер полікультурної компетентності учнів до і після формувального етапу експерименту

Причини виключення	Експериментальна група (364 респонденти)					
	Високий		Середній		Низький	
	До	Після	До	Після	До	Після
Є представниками іншої національності / етносу	7,42	1,10	16,76	2,47	75,82	96,43
Сповідують іншу релігію	5,77	0,82	8,24	1,92	85,99	97,25
Розмовляють / спілкуються іншою мовою	7,97	0,82	15,93	2,20	76,10	96,98
Розмовляють / спілкуються різновидом мови (діалектом / суржилом)	9,62	2,20	20,60	3,02	69,78	94,78
Належать до певної статі	4,40	2,47	16,76	4,67	78,85	92,86
Мають інший колір шкіри, текстуру волосся	0,82	0,27	8,52	0,55	90,66	99,18
Мають нетипову будову тіла (повнота, худоба, високий / низький зріст, інше)	14,56	7,42	55,49	9,34	29,95	83,24

Мають вади здоров'я, інвалідність	5,22	1,37	16,76	3,02	78,02	95,60
Походять з іншого регіону	1,65	0,55	7,42	1,65	90,93	97,80
Походять з іншої країни	0,82	0,00	1,65	0,82	97,53	99,18
Мають нижчий матеріальний достаток / соціальний статус	10,71	3,30	44,51	8,52	44,78	88,19
Інша ситуація (наприклад, краще чи гірше вчать, носять інший одяг, тощо).	6,87	2,47	28,57	7,97	64,56	89,56

Одержані результати підтверджують ефективність запропонованої на формульованому етапі експерименту моделі й методики полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Представлені педагогічні перетворення дозволяють здійснювати вплив не лише на учнівські колективи, але й на найближче оточення дітей. За результатами опитування учнів, високий рівень соціального виключення учасників експериментальної групи знизився не лише щодо однокласників, але й вчителів, сусідів, друзів. Ми пов'язуємо це, по перше, з комплексністю та системністю запропонованих впливів, по друге, зі зменшенням соціальної дистанційованості учнів експериментальних груп.

Соціальна дистанційованість демонструє рівень упередженості, стереотипізації у сприйнятті інших та страхів взаємодії, які виникають на базі негативних установок щодо представників інших культур. У експериментальній групі після формульованого етапу експерименту високий рівень соціальної дистанційованості знизився з 22,25 % до 9,62 % (у контрольній групі відповідні значення становлять 22,10 % і 23,23 % досліджуваних). Низький рівень соціальної дистанційованості учнів експериментальної групи після формульованого етапу становить 41,21 % (у контрольній групі – 16,43 %). Тобто, знання про особливості інших культур, уміння будувати ефективну безконфліктну взаємодію з іншими людьми, що покладені в основу авторської методики полікультурного виховання, дозволяють знизити рівень упередженості, стереотипізації, дистанційованості дітей.

Загальний рівень полікультурної компетентності учнів ми розглядаємо як основний показник результативності полікультурного виховання у системі діяльності ЗНЗ, результати його діагностики подано в табл. 2.

Таблиця 2

Рівень полікультурної компетентності учнів, до і після формульованого етапу експерименту

Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
	Абсолютні значення		Відсоткові значення		Абсолютні значення		Відсоткові значення	
	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після
Високий	31	34	8,78	9,63	34	71	9,34	19,51
Середній	225	231	63,74	65,44	219	253	60,16	69,51
Низький	97	88	27,48	24,93	111	40	30,49	10,99
Всього	353	353	100	100	364	364	100	100

Зміна у високому та середньому рівнях полікультурної компетентності учасників експериментальної групи має позитивну динаміку у бік зростання після формульованого етапу експерименту. Так, кількість учнів з високим рівнем полікультурної компетентності виросла з 9,34 % до 19,51 %; з середнім рівнем – 69,51 %. У контрольній групі різниця даних констатувального та формульованого етапу є незначною у межах 2 % за усіма рівнями. Проведена експериментальна робота з упровадження моделі та методики полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів є ефективною, оскільки дозволяє підвищити рівень полікультурної компетентності учнів.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що основним результатом організації полікультурного виховання у системі діяльності ЗНЗ нами було визначено рівень полікультурної компетентності учнів, який, як підтверджено статистично, виріс у середовищі експериментальної групи. Отримані результати педагогічного експерименту свідчать про ефективність запропонованої у моделі полікультурного виховання у системі діяльності загальноосвітніх навчальних закладів авторської методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Формування критеріїв // Тематичний архів статей [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrarticles.pp.ua/nauka/10432-formirovanie-kriteriev.html>.
2. Новые ценности образования : [тезаурус для учителей и школьных психологов] / [ред-сост. Н. Б. Крылова]. – М. : Российский Фонд Фундаментальных исследований, 1995. – 110 с.

3. Лаврова Т. Б. Современное интеркультурное образование. Опыт Германии : [монографія] / Т. Б. Лаврова ; Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия. – Нижний Тагил, 2007. – 160 с.
4. Ясвін В. Аналіз організаційно-освітньої моделі школи [Електронний ресурс] / В. Ясвін // Освіта.ua. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/theory/2024/>.
5. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков – М. : СИНТЕГ. – 663 с.
6. Поштарева Т. Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде : дисс. ... д-ра педагог. наук : 13.00.01 / Поштарева Татьяна Витальевна. – Владикавказ, 2009. – 383 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Formuvannia kryteriiv [The Criteria Formation] // Tematychnyi arkhiv statey Thematic Library of the Articles [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.ukrarticles.pp.ua/nauka/10432-formirovanie-kriteriev.html>.
2. Novyye tsennosti obrazovaniia [Emergent Values of Education] : [tezaurus dlia uchitelei i shkol'nykh psikhologov] / [red-sost. N. B. Krylova]. – М. : Rossiiskii Fond Fundamental'nykh issledovani, 1995. – 110 s.
3. Lavrova T. B. Sovremennoe interkul'turnoe obrazovanie. Opyt Germanii [Modern Intercultural Education. Germany Experience] : [monografiia] / T. B. Lavrova ; Nizhnetagil'skaia gosudarstvennaia sotsial'no-pedagogicheskaia akademiia. – Nizhnii Tagil, 2007. – 160 s.
4. Yasvin V. Analiz orhanizatsiino-osvitn'oi modeli shkoly [Analysis of Organizational and Educative University Models] [Elektronnyi resurs] / V. Yasvin // Osvida.ua [Osvida.ua]. – Rezhym dostupu : <http://osvita.ua/school/theory/2024/>.
5. Novikov A. M. Metodologiya [Methodology] / A. M. Novikov, D. A. Novikov – М. : SINTEG. – 663 s.
6. Poshtariova T. Formirovanie etnokul'turnoy kompetentnosti uchashchikhsya v polietnycheskoi obrazovatel'noi srede [The Formation of Etnocultural Students' Competence in Multi-Ethnic Educative Environment] : dyss. ... d-ra pedagog. nauk : 13.00.01 / Poshtariova Tatiana Vytalievna. – Vladikavkaz, 2009. – 383 s.

Кендзьор П. И. Эффективность поликультурного воспитания в учебных заведениях по результатам педагогического эксперимента.

В статье представлены результаты педагогического эксперимента касательно эффективности внедрения авторской модели поликультурного воспитания в общеобразовательных учебных заведениях. Обозначено критерии оценки уровня сформированности поликультурных компетентностей учащихся на каждом этапе эксперимента. Соответственно с полученными результатами, предложенная модель оказалась эффективной, так как наблюдается повышение уровня сформированности культурно-познавательного, толерантно-ценностного и коммуникативно-поведенческого потенциалов учащихся.

Ключевые слова: педагогический эксперимент, критерии эффективности, поликультурное воспитание.

Kendzor P. I. Efficiency of Polycultural Education in the Secondary Schools According to the Results of Pedagogical Experiment.

Methodology of experimental research in the sphere of education requires instruments of quantitative evaluation of qualitative pedagogical processes of education, development, formation etc. One of these instruments is a system of criteria built according to the theoretical grounded structure.

According to the structure of polycultural competence, its efficiency in our research is measured by the criteria of level of cultural and cognitive, tolerant and evaluative, and communicative and behavioral potentials of secondary school students.

Efficiency of implementing the author's model of polycultural education in the secondary schools was measured in the process of pedagogical experiment. According to the cultural and cognitive component, the positive tendency of pupils' acknowledgement with their own culture and the other cultures in the region is revealed. According to tolerant and evaluative component, the level of tolerance of the pupils of experimental group increased from 36.81 % to 78.02 %. The level of communicative and behavioral component was measured with the test of communicative tolerance which revealed an increase of number of pupils with high level of communicative tolerance.

Key words: a pedagogical experiment, efficiency criterion, polycultural education.